

utalás biztosítása. Ebben a kötetben ezt részben ismételt felsorolásokkal, illetve alapos index segítségével kísérelték meg elérni, ami szemmel láthatóan nem helyettesíti a hagyományos „nyilas” (→) technikát.

A kötet legnagyobb érdeme, hogy mer keveset mondani, amit pedig leír, az a legtöbbször pontos és informatív. Magyar vonatkozású információi általában pontosak, bár a forrásul használt mű, *Macartney: Hungary. A Short History*, 1962., mindenképpen idejét múltnak tekinthető, s Engel Pálnak a Tauris kiadónál néhány éve megjelent magyar történelmét (*Pál Engel: The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London / New York: I. B. Tauris 2001) nagy haszonnal forgathatta volna szerző. Nyilván ez magyarázza pl. a nikápolyi csatával, illetve Zsigmond császár török politikájával kapcsolatos apró bizonytalanságait. Értelemszerűen még nem volt alkalma olvasni a legújabb angol nyelvű kézikönyvet: *A Millennium of Hungarian Military History*. Edited by *Béla Király and László Veszprémy*. Boulder, Col.: Social Science Monographs, 2002. (Atlantic Studies on Society in Change. No. 114), a korábbiak közül azonban a *From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. Edited by *János M. Bak and Béla K. Király*. Boulder, Col.: Social Science Monographs, 1982. kötetét forgathatta volna. Végül a tatárjárással kap-

csolatban a tárgyalta wahlstatti csata helyett (amiről szinte semmilyen korabeli forrásunk sincs) sokkal inkább a muhi csatát lehetett volna bemutatni, amiről Rogeriusnak és Spalatói Tamásnak köszönhetően alaposak és részletesek az ismereteink.

Apró figyelmetlenség persze minden könyvben található, így pl. a híres morvamezei csata augusztus 26-án (nem 28-án) volt, s abban Rudolf aktívan részt vett, sőt még a lováról is leesett. Hasonlóképpen a nikápolyi csata nem szeptember 12-én, hanem 25-én, más feldolgozások szerint 28-án volt, ráadásul Nikopol neve még a névmutatóból is hiányzik. A rozgonyi csata nem 1319-ben volt, s ez is hiányzik a névmutatóból. Végül Arkadiopolisznál (970) meg lehetett volna említeni, hogy a magyarok is ott voltak, s ezzel szakadt vége magyar kalandozásoknak Bizánc felé.

A kötet kétségkívül megmutatta, hogy milyen nehéz áttekinthető, minden részletében pontos kézikönyvet szerkeszteni olyan korszakról, ahol a szakirodalomban is viták folynak a helynevekről, létszámadatokról és időpontokról. A kézikönyvet minden bizonynyal haszonnal forgathatja a bevezetőben említett érdeklődő nagyközönség, de a hazai csaták kislexikonai összeállítói (v. ö. *Weiszhár Attila és Weiszhár Balázs*, Budapest, 2000) is számos tanulságot vonhatnak le belőle.

Veszprémy László

HORN ILDIKÓ

BÁTHORY ANDRÁS

Post scriptum – Életrajzi monográfiák 3.

Sorozatszerkesztő: Szilárd Gabriella

(*Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 262 o.*)

Az életrajzírás a magyar történettudományban már a XIX. században kivívta rangját: eredményekben gazdag – s az olvasók előtt is népszerű – kutatási területévé vált. A Magyar Történeti Életrajzok (Szerk.: Szilágyi Sándor majd Dézsi Lajos. Budapest, 1885–1912) sorozat egyrészt dokumentálta az elmélyült történeti kutatómunkát, a történetírás plutarchosi hagyományainak megújulását, másrészt olyan vállalkozást jelentett, amely az érde-

lőd nagyközönség több nemzedékével szerezte meg a történelmet. Hogyne izgatná a ma olvasóját is, hogy múltunk nagy alakjai egy-egy jól felvázolt történelmi helyzetben – a mozgástér és a korlátok ismeretében – hogyan döntöttek, hogyan léptek. S ha ezt mai tudásunk szerint is helyesen tették, mennyire tudunk örülni eredményeiknek! Engel Pál szerint nem utolsó sorban ez az örömeztet alkotja a nemzet iránti vonzalom, a hazafia-

ság legfőbb összetevőjét. „A hazafiság pedig – egyszerűen fogalmazva – az az öröm, amit akkor érzünk, ha hazánkfától olyan teljesítményt látunk, amivel bárki elégedett lehetne.” (Engel Pál: Beilleszkedés Európába. A kezdetektől 1440-ig. [Magyarok Európában I.] Budapest, 1990. 12. o.) Az életrajzírást – könyvsorozat formájában – az 1970-es, 80-as években a Magyar História kötetei (Szerk.: Heckenast Gusztáv) lendítették föl s a millennium idején az Új Mandátum Könyvkiadó gondoskodott arról, hogy Post scriptum – Életrajzi monográfiák címen megjelenített könyvei (Sorozatszerkesztő: Szilárd Gabriella) révén modernizálódjon e történetírói hagyomány. Horn Ildikó nem kis feladatra vállalkozott, amikor e történetírói örökség tudatában arra tette fel történészéletének egy szakaszát, hogy Báthory Andrásról, Erdély fejedelméről korszerű és hiteles portrét rajzoljon. A teljesítmény, amely nyomtatott formában 2002-ben látott napvilágot, lenyűgöző ismeretanyagról s a történetírói módszerek, megközelítések kimerítő alkalmazásáról tesz tanúbizonyságot. Az eredmény ennek megfelelően a hús-vér ember, a „mintha élne” élménye lett. A genealógia, az egyháztörténet, a történeti névtan, a ceremóniakutatás, az életmódtörténet – akár az öltözködés vizsgálataig – az oktatás- és iskolatörténet mind-mind megszólalni tudó tudományágá válhatott az életrajzot író történész kezei alatt. Nyilván a hagyományosnak tekintett, ám önmagunkban leegyszerűsítő politikagazdaság- és társadalomtörténeti módszerek érvényesítéséről sem mondott le a szerző, de a monográfia meghökkentően „friss, életszerű levegőjét” mégis az előbbi segédtudományok lehetőségeinek – tárgyra vonatkoztatott – kihasználása nyújtja. Lévén, hogy Báthory Andrással életének egy tekintélyes szakasza Lengyelországhoz kötődött, Horn Ildikó a lengyel történetírás Báthoryakkal foglalkozó tanulmányait sem hagyhatta figyelmen kívül. Monográfiája így felfogható a lengyel történetírás egyfajta recepciójának is. A források elemzésekor nem tapasztalhatunk túlzó következtetéseket, s alighanem a példaképének tekintett Veress Endre is elismeréssel adózna kritikus, mérlegelő forráshasználata előtt. Végül Horn Ildikó írásmódját a „közelvek” és a „messzi távolok” – a filmművészet operatóri munkájára is emlékeztető – mesteri vegyítése jellemzi. Mindez oly ritmikát kölcsönöz a műnek, melynek révén a mű olvastán

nem fulladunk unalomba s a különböző nézőpontokból történő előadás így végig megőrzi kíváncsiságunkat a fókuszba helyezett történeti személyiség iránt.

Mindjárt a könyv prólogusában egy közelkép az 1586. december 4-én vadászni induló Báthory István lengyel királyról. Báthory egy vig, kedélyes – már az újévre is bizalommal tekintő – fejedelmi szokás részese. Nyolc nap múlva a király váratlanul meghal. Kopognak a mondatok. (A lengyel királyoknak nem sok szerencséjük volt a vadászatokkal: Nagy Kázmér is egy szarvasvadászaton után halt meg 1370 szeptemberében.) Ezek után kitágul az optika s a Báthory család kerül előtérbe. A szerzőt mindvégig jellemzik – ahol a források ezt megengedik – a biztos, precíz megfogalmazások. Nem hagyja, hogy „elússzon tárgyával” s elkalandozva zsakutcába vigye olvasóját. Kézben tartva könyvének ismeretanyagát – ahol csak teheti –, meggyőzően von le következtetéseket. Nagy merészség – a leegyszerűsítés veszélye tudatában – ily mondatlallal indítani „*A Báthory családban három dolog hagyományozódott nemzedékről nemzedékre: a zene szerete, a múlt iránti érdeklődés és a családi hagyományok őrzése.*” Ám a későbbiekben elmondottak mégis igazolják azt, hogy – tendenciaként – valóban ez örökségek emelhetők ki a családi hagyományokból. Rámutat például arra, hogy a család eredetmondáját, a sárkányölésben manifesztálódó vitézi virtust mind a család ecsedi, mind somlyói ága a magáénak érezte. A Báthoryak életét a három részre hullt Magyarországon – a szétszabdaltság ellenére – abban a „virtuális országegységben” vizsgálja, melyet a keleti országgrészen tevékenykedő idősebb Báthory András és a nyugati királyság vezető politikusa, Nádasdy Tamás bensőséges kapcsolata is összefűzött. Amidőn somlyói Báthory István az alakuló erdélyi állam élére került, a familia somlyói ágának egyszeriben megnőtt a jelentősége. Az 1575 végén lengyel királlyá választott erdélyi vajda a dinasztia jövőjének szövegetésében oly kolosszális elmének bizonyult, hogy – miként erre a szerző is rávilágít – a kortársak közül sokan már egy – a Báthoryakkal fölemelkedő – Közép-Európáról beszéltek. A dinasztia személyi lehetőségeinek, Báthory István nevelés-politikájának felmérésekor Horn Ildikó minden korábbi Báthory-kutatónál alaposabban veszi számba a somlyói ág családtagjait, testi-lelki adottságaikat. Még a minden

tiszteleten felül álló Trócsányi Zsoltnál is aprólékosabban bogozza ki a család vallási szálait. (*Trócsányi Zsolt*: Hatalmi struktúra és udvari kultúra a Báthoryak Erdélyében. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. [Szerk.: R. Várkonyi Ágnes.] Bp. 1987. 129–135. o.) A férfi családtagokon túlmenően vizsgálata kiterjed a feleségek vallási hovatartozására is. Kimutatja, hogy idősebb Báthory András hat gyermeke közül István és Gábor „rét ütött” a család hagyományos katolikus hagyományain s Báthory István lengyel király nem kis csalódására unokaöccsei protestáns irányba fordultak. Milyen üdítő árnyalás a rokonságban szunnyadó lehetőségek elemzésénél az, hogy Báthory István nevelés-politikájának tárgyalásakor Horn Ildikó nemcsak a három unokaöccsel – Istvánnal, Boldizsárral és Andrásval – foglalkozik. Sok mondatot szentel az imént említett – szintén idősebb Báthory András fia – Gáborra s ami egészen új észrevételeket hoz a Báthory-kutatásba: a Báthory Kristóf első házasságából született, szintén Boldizsár névre keresztelt fiúra. Bár Báthory István lengyel király Krakkóban sem tagadta meg a magyar nyelvhez, a magyar szokásokhoz s Erdélyhez fűződő vonzalmát, tisztán látta, hogy a lengyel-magyar rokoni szálak fölkarolásával és erősítésével saját lengyelországi uralmát szilárdíthatja meg. Ezt a célt szolgálta volna Báthory Boldizsár krakkói neveltetése, aki lengyel származású anyja révén hozzájárulhatott volna ahhoz, hogy a Báthoryakat Lengyelországban immár végképp lengyelnek tekintsék. (Boldizsár azonban nem válhatta be a hozzá fűzött reményeket, mert fiatalon 1577-ben a Visztulába fulladt.) Horn Ildikó tehát a minden családtagra kiterjedő figyelmével, Báthory István nevelés-politikájának széleskörű elemzésével távoztatja azt az elsősorban Barlay Ö. Szabolcs által terjesztett nézetet, mely szerint a lengyel király dinasztikus politikájában csak három unokaöccsben gondolkodott volna (*Barlay Ö. Szabolcs*: Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról. Budapest, 1986. 144–175. o.). A dinasztia fennmaradásáért folytatott dinamikus küzdelemben csak ezután került előtérbe Báthory András személye. Ő lett a főszereplő s, hogy ezt belássuk abban Horn Ildikó kiváló elemző készsége áll segítségünkre. István és Gábor testvérei vallási tekintetben, külön úton járó házasságukkal – Bebek-lányokat vettek el s ezzel túlságosan Erdélyhez kötötték magukat – renitensnek

számítottak Báthory István lengyel király szemében. Boldizsár katonaeMBER volt, s az orosz hadjáratban kapott szerepet. (Az elfoglalt Livónia urává kiszemelve kevésbé játszhatott szerepet a nagypolitikában.) Báthory István „szeme fénye” szinte kizárásos alapon Báthory András lett. Az ifjú Pułtuskban, a jezsuita kollégiumban tanult. A szerző itt mutat rá arra, hogy a lengyel király a befolyásolás milyen finom eszközeivel élt. Egy mind ez ideig alig kutatott területen ragadja meg a jellemformálás civilizált, már-már a modern kor pedagógiai módszereit megelőlegező eljárását. A mecénás, az unokaöcs oktatását távolról is figyelemmel kísérő Báthory István legelsőként a *tanulókörnyezet* kialakítására ügyelt. Báthory András pułtuski körét a „megtérés kohójának”, a lengyel-magyar közeledés színhelyének szánta. Szorgalmazta az erdélyi – elsősorban unitárius – nemesifjak Pułtuskban tanulását, azzal az alig titkolt céllal, hogy katolizáljanak, s magyarságuk megtartása mellett a lengyel nemesi társadalomhoz kapcsolódjanak. (Báthory András pułtuski udvarának ezzel összefüggő bemutatása egyébként az udvari kultúra hazánkban újabban megélelni kívánt kutatásához szolgáltat adalékokat. Lényegében egy „kihelyezett lengyel királyi udvar” lehetett, azt reprezentálta a hercegi személyen és környezetén keresztül. Emellett mégis a család egy önálló tagja köré szerveződött ez az udvar. Báthory András – mint megtudjuk – meghívásra hetekig időzött a lengyel királyi udvarban a nagy ünnepségek alkalmával. Személye képviselte az üzenetet a dinasztia kiterjedtségéről és jövőjéről.) Amikor Horn Ildikó hiteles érveléssel arról szól, hogy Báthory István lengyel király nem akarta minden áron „véglegesen és visszavonhatatlanul” Báthory András egyházi pályára szánni, a bigott, önhitt emberektől idegenkedő recenzióknak kétségtelenül megjelenik a rokonszenv Krakkó ura iránt. (E rugalmas, a nevelt döntését is mérlegelő magatartás értékelésében a könyv olvasói között alighanem nem vagyok egyedül. Észrevételem adalék lehet ahhoz, hogy a történeti életrajzírásnak máig ható tanulságai is lehetnek.) Báthory András nem taszította az egyházi pálya melletti végleges elkötelezettség. A család Erdélyhez fűződő hagyományai miatt minden bizonnyal támogatta Báthory István azon elképzelését, hogy az erdélyi katolikus püspökséget újjászervezzék. Ez a terv már csak azért is foglalkoztathatta, mert a lengyel király vele kívánta

betöltetni a főpapi méltóságot. Horn Ildikó tanulságos pillantást vet – Báthory István e tervével szoros összefüggésben – a kolozsvári jezsuita kollégium alapítására (1582), megállapítván – ugyancsak elgondolkodtató iskola-politikai megállapításnak szánván –, hogy a lengyel király a szeminárium gyűjtőkörének a királyi Magyarországot, Erdélyt és Moldvát képzelte el.

Báthory Andrászt már lengyel egyházi karrierjének (warmiai kanonokság) építése közben is „értékes ékszerének” tekintette a vatikáni politika. Ez oly felismerése a szerzőnek, mely nagymértékben árnyalja a korabeli politikai tengelyek irányvonaláról alkotott eddigi ismereteinket. A neveltetését felügyelő Caligari pápai nunciusról a források alapján meglepően életszerű portrét rajzol Horn Ildikó, bizonyítván, hogy nemcsak hőse, Báthory András emberi arcának megragadására ügyel, de foglalkoztatják az epizód szereplők jellemzései is. „*A nuncius intelligens, nagy munkabírásu, ugyanakkor hihetetlenül cinikus és kiégett ember volt*” – írja. Miközben Báthory András pályája Róma felé divergált, Báthory István több szálon próbálta megerősíteni a dinasztia európai politikai súlyát: a dinasztikus házasságok megszervezése izgatták. Újra napirendre került a már korábban is dédelgetett Báthory-Wasa házasság terve, ezúttal Báthory Kristóf fiával, Zsigmonddal kapcsolatban. Realizálni azonban csak Zsigmond nővére, Grizeldisz és Jan Zamoyski lengyel kancellár frigyét lehetett (Grizeldisz-Krisztina nevének jelképes tartalmát kutatva, az 1583 júniusban tartott esküvői szertartás motívumait bemutatva a szerző az interdiszciplináris megközelítések iskolapéldáit tárja olvasói elé). A vatikáni diplomácia mindvégig kezdeményező szerepet akart vinni a formálódó törökellenes szövetségi kialakításában. Báthory István az egyensúlypolitika, az egyeztetés híve volt s a pápa támogatását unokaöccse bíborosi kinevezéséhez kötötte. A szerző jól érzékelteti, hogy Báthory András jellemének formálódásában döntő jelentőségű volt római utazása, melyre 1583 őszén indult el (barátságok olasz egyházi emberekkel, a kísérő, Stanislaw Reszka warmiai kanonok hatása, az első nyilvános szereplés). A pápa 1584 júliusában hozzájárult Báthory András bíborosi kinevezéséhez. Horn Ildikó itt egy különös világba, a Szentszék ceremóniáiba, a vatikáni diplomácia manővereibe nyújt betekintést.

A király, Báthory István öregszik. Legfőbb vatikáni összekötőjére, Antonio Possevino jezsuita atyára már nem számíthat. Az orosz kérdés szakértője, a magyarországi és az erdélyi Báthory-érdekek védelmezője kegyvesztett lett a Szentszék és a római jezsuita központ előtt. Elsősorban *Moscovia* és *Transilvania* című művei miatt ejtették az örök város diplomáciai kalkulációból, mert a cenzorok úgy ítélték meg, hogy az a túl sok „titok,” amelyet megszellőztetett orosz földről és Erdélyről, csorbítja a Vatikán és a katolikus világi hatalmak tekintélyét. Íme megint egy közelkép, amelynek kapcsán a hírközlés korlátaira hívja fel a figyelmünket a szerző. 1585-től már új pápa vezeti a római katolikus egyházat: V. Sixtus, aki lényegében lemondott a Szentszék dominanciájáról a törökellenes koalíció megszervezésénél, ám Báthory István számára ez mégsem jelentett nyereséget, hiszen a pápa az általa nagyobb bizalommal kitüntetett Habsburg császárra, II. Rudolfra alapozta az oszmánok elleni harc tervét. Horn Ildikó előadásában plasztikusan jelenik meg ez a fordulat, s a szerző ismét kirajzolja hőseinek homályban maradt arcát. Báthory István lengyel király ugyanis az új helyzetben Báthory Andrásra bízta – római állandó követeként – oszmán illetve orosz-ellenes terveinek szentszéki képviselőjét. A „virtuális országegység” kinyilvánítása kíséri Báthory Andrást újabb római útjára. Szinte minden számottevő egyházi és világi méltóságot felkeres – Rómába igyekezve (!) – a Királyi Magyarországon. Habsburg oldalról is – miként erre a szerző rámutat – ekkor kezdenek szárnyra kelni azok a nézetek, melyek elképzelhetőnek tartják azt, hogy a Báthoryak a magyar koronához jussanak. Horn Ildikó nem erőlteti ránk a forrásokból levont túlzó következtetésekkel Báthory András személyének óriási jelentőségét egy adott történelmi pillanatban: az általa összeállított hítes kép győz meg erről bennünket. A jól induló, a „nagy-politika hátán futó” pályafutásnak azonban Báthory István lengyel király 1586-ban bekövetkezett hirtelen halála véget vetett.

Báthory András hitt abban, hogy nagybátyja örökébe léphet: reményei megalapozottságát tükrözte az is, hogy a lengyel királyság többi trónjelöltje veszélyes ellenfélnek tartotta. Ám a Habsburgpártiak, a Báthoryak hívei és a rokoni kapcsolatok révén fellépő Wasák vetélkedéséből az utóbbiak emelkedtek föl s léptek Lengyelország trón-

jára. A svéd királyfi, a katolikusnak nevelt Wasa Zsigmond megválasztását mindenekelőtt azok a társadalmi csoportok támogatták Lengyelországban, amelyek a *tengeri nagyhatalmi politika* hívei voltak. A Báthoryak dinasztikus álmai, melyek a közép-európai hatalmi súly megszerzésére irányultak ez idő tájt hiúsultak meg.

Eddig terjed a Báthoryak külföldi ténykedésével kapcsolatos – a nagyközönség és a szakma által kevésbé ismert – közlendője Horn Ildikónak. Könyve ezután már főként a család erdélyi szerepvállalására koncentrál. Mégsem ismétel meg a szerző a szakirodalom megállapításait. Bátran ki lehet mondani, hogy az Erdély-szintézis (Erdély története. [Főszerk.: Köpeczi Béla.] Budapest, 1988. III.) ide vonatkozó részleteit újra lehetne írni Horn Ildikó hiteles levezetései alapján. Kimutatja, hogy a Báthory család egységes álláspontot képviselt Zsigmond teljhatalomhoz juttatása érdekében. Az erdélyi országgyűlés, amely a jezsuiták kitiltásához kötötte a trónra emelést, még a jezsuiták neveltje, Báthory András bíboros támogatását is megkapta (!) célja eléréséhez. (András ugyanis nem jelent meg a gyűlésen, hogy megvédje a rendet, sőt a túlnyomórészt protestáns nemesség támogatása nélkül nem látott jövőt a jezsuiták erdélyi működéséhez.) Báthory András – mint erre a szerző rávilágít – egészen újszerű koncepciót képviselt a római vallás erdélyi terjesztéséről. Ő a Székelyföld, a Báthory-birtokok katolikusságát akarta megerősíteni az erdélyi papnevelés föllendítésével, s az erdélyi püspökség újjászervezésével.

Báthory András lengyel egyházi előmenetele ekkortájt torpant meg. Igaz ugyan, hogy Marcin Kromer warmiai püspök halála után az ifjú bíboros 1589 tavaszán az egyházmegye élére került, ám a Habsburg diplomácia megakadályozta, hogy elérje egyházi karrierjének újabb kiszemelt állomását, a krakkói püspöki széket. (A krakkói püspökség mind gazdaságilag, mind katonailag kulcsfontosságú területet ölelt fel s II. Rudolf császár tartott attól, hogy az ellenlábás Báthory család e terület birtoklásával előnyt szerez a lengyelországi befolyásolás tekintetében.) A warmiai püspökség székhelyén, a helsbergi püspöki vár könyv- és festménygyűjteményének kialakításánál Báthory András művelődéstörténeti szempontból mégis maradandót alkotott.

A politikai stabilitás erdélyi megbomlásához – leegyszerűsítve – a következő levezetést

kínálja a szerző. 1592-ben meghalt III. János svéd király. Lengyelországban mindenki arra számított, hogy III. (Wasa) Zsigmond hazatér a svéd korona átvételére. (Nem így tette, s több mint négy évtizedig uralkodott Lengyelország trónján.) Habsburg Miksa és Ernő főherceg mellett a Báthoryak is síkra szálltak a lengyel királyság megszerzéséért. A családon belüli elképzelés, mely szerint Zsigmond lengyel király lesz, Boldizsár pedig erdélyi fejedelem, az erdélyi hatalmi elit tagjait csoportokba rendezte s az egymással szemben álló körök résztvevőit még személyes ellentétek is terheltek. Az új pápa, VIII. Kelemen elsősorban Báthory András bíborostól nyert tájékoztatást az erdélyi belviszályokról. A Szentszék megbékélést szorgalmazott s 1592 augusztusára a katonai, hivatalnok és a katolikus eliten belül egy időre helyreállt az egység.

Ezután Horn Ildikó újabb „ecsetvonásokkal” festi mind konkrétabbra és létszerűbbre hősének arcát. Báthory András Lengyelországban – a Báthoryakkal rokon Zamoyski kancellár pártjára építve – unokatestvére, Zsigmond hatalmát próbálta előkészíteni. A tizenöt éves háború előestéjén azonban a bíboros már nem tudott lelkesedni Zsigmondért, aki türelmetlen magatartásával azonnali beavatkozást sürgetett – keresztény oldalon – a török ellen. András Erdély semlegességét indítványozta s továbbra is fenntartotta a Báthoryak lengyel korona megszerzésére irányuló tervét egy majdani törökellenes nagykoalíció megteremtése érdekében. Báthory Zsigmond és András viszonya folyamatosan romlott s Báthory András és a fejedelem tanácsadója, Alfonso Carillo jezsuita atya között is mélyült a szakadék, mivel a bíboros nem támogatta a jezsuiták visszatelépését Erdélybe. A feszültségek véres megszüntetését Báthory Boldizsár fejedelmi ambíciói siettettek. Ő és pártja valójában szintén egyetértettek a török elleni nagy háborúval (!) csak fejedelemváltást akartak. Lemondatták – a katonai híveit éppen nélkülöző – Zsigmondot a hatalomról, akit később támogatói (Bocskai István, Kornis Gáspár, Geszthy Ferenc) – az erdélyi államhoz fűződő egzisztenciájukat féltve – visszaültettek a fejedelemségbe. A hatalom birtokosai 1594-ben kivégeztették Báthory Boldizsárt és körének meghatározó tagjait. Tettükkel tiszta vizet akartak önteni a pohárba. Leszámoltak a „kétutas” Báthory-politikával, elvetették a lengyel alternatívát s „bezárták” a család ha-

talmi ambícióit az erdélyi állam keretei közé. (A törökös párttal való leszámolás – szakirodalomban rögzült – nézetének elvetése talán túl merész megállapítás a szerző részéről. Az oszmánellenes háború melletti egyszeri kiállítás nem eliminálhatja a „padovások” törökös-ségét, s köztük Kovacsóczy Farkas háborúellenes kijelentéseit.)

A továbbiak még inkább bizonyítják, hogy a szerző a logikus okfejtések híve, s ahol nem áll rendelkezésére tanúságtevő adat, ott bevallottan is hipotézist állít fel – a történet iránt érdeklődők nem kis izgalomra. A közismert tények és események új adalékokkal gazdagodnak. Báthory András, aki bátyja, Boldizsár kivégeztetése miatt örökre meggyűlölte fejedelem-unokatestvérét, Zsigmondot, most már bátyját, Istvánt szerette volna helyébe ültetni. VIII. Celemen pápa diplomatáin keresztül le akarta csillapítani a szervezkedő bíborost – eredménytelenül. Báthory András Moldva lengyel érdekszférába helyezését próbálta megbontani a törökellenes háború koalícióját. Közben nagy port kavart az a hír, hogy András és István állítólag felbujtói a székeknek, akik azért lázadtak, mert a fejedelem – ígérete ellenére – mégsem biztosította kiváltságait. Báthory Zsigmond fejedelem házassági és katonai kudarcai csak növelték Báthory András aggodását Erdély sorsa iránt. A bíborost 1596 decemberében – immár nem először – erdélyi nemesi követség kereste föl, és felkérte az erdélyi fejedelemség elvállalására. Báthory András trónra emelését a Porta, a vele megegyező Zamoyski-párt és Moldva is támogatta. Végre megszólalt a kérdésben maga az érintett, Báthory András, aki egy nagyvonalú gesztussal maga vette fel a kapcsolatot Báthory Zsigmond fejedelemmel. Ám az 1598. február 20-án kelt levelében mégsem magát, hanem a lengyel királyt javasolta – a Habsburg jelöltekkel szemben – erdélyi fejedelemnek. Báthory Zsigmond nem fogadta meg unokatestvére tanácsát: lemondott (1598. április 10.) és a Habsburgoknak adta át Erdélyt, akik nem késlekedtek csapatokat vezényelni a távoli tartomány átvételére.

E tények ismeretében Horn Ildikó új megvilágításba helyezi Báthory Zsigmond visszatérésének körülményeit. Kimutatja, hogy III. Zsigmond lengyel király a török béke fenntartása és a Habsburg térnyerés megakadályozása miatt nem ellenezte Báthory András tervbe vett fejedelemségét, amely minden jel szerint újra a török adófizetőjévé tette volna

az államot. Az oszmánbarát bíboros nyílt támogatása azonban a török háború kellős közepén túl nagy terhet rótt volna a semleges Lengyelországra: feszültséget teremtett volna Lengyelország és a háborút teljes erejével vállaló Habsburgok között.

„Itt jön” Horn Ildikó hipotézise, mely egy valószínűsíthető mozzanatra mutat rá. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, a kárpótlására kijelölt sziléziai hercegségekben csalatkozva, minden bizonnyal fölvette a kapcsolatot Krakóval, mely központ a Habsburg – Wasa (lengyel királyi) feszültségek átmeneti áthidalására, az erdélyi Habsburg térnyerés megakadályozására Báthory Zsigmond újbóli hatalomátvételét ösztönözte. Báthory Zsigmond, aki 1598. augusztus 20-án visszavette az erdélyi főhatalmat, valóban beváltotta a hozzáfűzött lengyel reményeket. Nem törődve azzal, hogy lépésével magára haragítja II. Rudolf császárt, kitessekelte Erdélyből Miksa főherceg Erdély átvételére érkező biztosait.

Horn Ildikó újabb hipotézise megengedi azt a feltételezést, hogy a hatalmi ambícióiban folytonosan elbizonytalanodó Báthory Zsigmond és Báthory András között már Zsigmond hatalomátvétele után – 1598 augusztusának végén – megszületett a megállapodás a hatalomátjátszásról, ám a bíborost az őt sokszor maga alá gyűrő betegség megakadályozta az erdélyi fejedelmi szék elfoglalásában. A remekül összeválogatott levéldízetek egyikében ecsedi Báthory István, látván, hogy Báthory András a leendő fejedelemséggel milyen terheket vesz a vállára, szinte megjövendöli a bíboros halálát. Báthory István lengyel király mondása volt, – írja – hogy *„ha az én nemzetemnek szolgálhatnék, az halál is édes volna nekem”*.

A fejedelemség átvételénél Báthory András volt a kezdeményező, a lemondás azonban Báthory Zsigmond elképzelései szerint történt, aki kárpótlásánál még a bíboros lengyelországi egyházi méltóságait és javadalmait is magának követelte, s később a helsbergi kastélyban rendezkedett be. A rendek zúgolódtak, mert a két unokatestvér figyelmen kívül hagyta szabad fejedelmválasztó jogukat. Horn Ildikó ezért olyan fejedelemnek látatja Báthory Andrást, mint akinek nem volt saját erdélyi politikai bázisa. Az új fejedelem támogatta a lengyelek határvédelmi igényét, amely azt a követelményt fogalmazta meg, hogy a román vajdaságokat ellenőrzés alatt kell tartani a török támadások elhárítá-

sa érdekében. Ezért a fejedelem Mihály vajda helyett – aki egyébként diplomáciai úton mind a Habsburgok, mind a törökök felé bebiztosította magát – a lengyelbarát Simion Movilát szerette volna a Havasalföld élén látni. (Hosszú távon a bíboros Erdélyt, Moldvát és a Havasalföldet is a Báthory család uralma alá akarta helyezni.) Báthory András a Portának hat évig csak évi ajándékot kívánt küldeni, s a kényszerhelyzetben lévő szultáni udvar hajlott a tárgyalásokra. A Szentszék meg akarta akadályozni Erdély kiugrását a háborúból, s hozzálatott Báthory András és Mária Krisztierna Habsburg hercegnő házasságának előkészítéséhez. II. Rudolfot azonban még III. Zsigmond lengyel király sem tudta jobb belátásra bírni, s a császár Erdély fegyveres elfoglalására szánta el magát. Az eredeti terv szerint a Királyság felől Bocskai István támadott volna, aki még 1599 februárjában – Báthory Zsigmond követeként – rekedt Prágában. Mihály délről, a Havasalföld felől nyitotta volna meg a másik frontot Erdély Habsburg átvételére. A kétségtelenül ügyes és ravasz Mihály vajda 1599 júliusában hűségeskütt tett Báthory András fejedelemnek s ennek alapján a bíboros nem talált a vajda viselkedésében semmi gyanúsat. A fejedelmet teljesen készületlenül érte Mihály vajda császári engedély nélkül indított támadása. A székelyek átpártoltatásáról Demény Lajos kutatásai alapján mond véleményt Horn Ildikó (*Demény Lajos: A székelyek és Mihály vajda*. Bukarest, 1977). Mihály, a császár állítólagos – hamisított – szabadságlevelét mutatva fel a székelyek előtt.

Miután András fivérére, Istvánra bízta a kormányzás teendőit, a szászöldi Sellenberk falunál 1599. október 28-án megütközött a betolakodókkal. Horn Ildikó még a csata lefolyását ismertette is alig tárgyalt momentumokra hívja fel a figyelmet. Szerinte az döntötte el az ütközet kimenetelét, hogy az erdélyi seereg kozákjai átpártoltak a Mihály vajdával érkező honfitársaikhoz. Báthory András a Gyimesi-szoroson át akart Moldvába jutni, ám Csíkszentdomokosnál utolérték s egy székely közkatonára vetett véget életének.

Mihály nem adta át Erdélyt a Habsburgoknak s Moldvát is veszélyeztetve Krakkót is maga ellen fordította. Az, hogy nem lesz politikai tényező Erdélyben, már eldöntött tény volt: Basta tábornok császári utasításra meggyilkoltatta (1601. augusztus 19.). Báthory Zsigmond is végleg kiszorult Erdélyből. Báthory István partiumi birtokain élt 1601 februárjában bekövetkezett haláláig. A somlyói ág új nemzedékéből még István fia Gábor jutott – jóval később, 1608 és 1613 között – fejedelemségre. A Báthory-fejedelmek közül éppen a legrövidebb ideig uralkodó András hagyott a legmélyebb nyomot a népi tudatban. Egész mondakör fűződik alakjához. A máig ható mítosz érzékeltetésére – felemelő lezárásként – ismerteti Horn Ildikó azt a csíkszentdomokosi hagyományt, mely szerint „*Csíkszentdomokos egyik szülöttjének kellett saját életét feláldozva egyházi pályára lépnie, hogy a falu bűnét levelezkelje. A népi tudat így kapcsolja össze a falu nagy halottját, Báthory Andrást, nagy szülöttjével Márton Aronnal.*”

Nagy érdeme a szerzőnek, hogy egy olyan történelmi személyiségről „törölte le a port”, akire a szakma is csak erdélyi közszereplése kapcsán figyelt. Azt, hogy felbukkanása Erdély államéletében – „a jéghegy csúcsaként” – egy következetesen épített pályafutás részét képezte, eddig alig hangoztatták, s a nemzetközileg is kiterjedt életrajzi háttérrel szinte senki sem kötötte össze ilyen szervesen az 1599-es év Báthory Andrásával. E monográfia felhívja a figyelmet arra, hogy a legfrissebb kutatások alapján újra ki kell jelölni egy-egy történelmi személyiség szerepét, súlyát a múltnak abban a folyamában, ahol elfutó habként jelen voltak. Miután a Báthory-kutató Horn Ildikó kirajzolta Báthory András hiteles arcát, mélyebbre látunk a történelem egy személyiséget, egy családot, egy régiót körülölelő, örvénylő vízében. Az életrajz az új évszázadba lépő magyar történettudomány egyik megkerülhetetlen teljesítménye.

Szabó Péter